

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی

عنوان پایان نامه:

روایی محتوا در پیمایش‌های سنجش دینداری در ایران

نام دانشجو:

حسین شجاعی‌زند

استاد راهنما:

دکتر علی‌رضا شجاعی‌زند

آذر ماه ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه گیلان

باسمه تعالی

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیات داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای حسین شجاعی زند تحت عنوان: روایی محتوا در پیمایش‌های سنجش دینداری در ایران را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد تأیید می‌کنند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیات داوران
	استاد ارشد	علی رضا میرزاوند	۱- استاد راهنما
	استاد ارشد	علی علی	۲- استاد مشاور
	دانشیار	حسین شجاعی زاده	۳- استاد ناظر (داخلی)
	استاد	مسن گودرزی	۴- استاد ناظر (خارجی)
	استاد ارشد	علی علی	۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته **جامعه شناسی** است که در سال **۱۳۹۱** در دانشکده **علوم انسانی** دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی جناب آقای دکتر **علیرضا شجاعی زند**، مشاوره

جناب آقای دکتر **علی ساعی** از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب **حسین شجاعی زند** دانشجوی رشته **جامعه شناسی** مقطع **کارشناسی ارشد** تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: **حسین شجاعی زند**

تاریخ و امضا:

۹۲/۳/۲۶

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی

عنوان پایان نامه:

روایی محتوا در پیمایش‌های سنجش دینداری در ایران

نام دانشجو:

حسین شجاعی‌زند

استاد راهنما:

دکتر علی‌رضا شجاعی‌زند

استاد مشاور:

دکتر علی‌ساعی

آذر ماه ۱۳۹۱

تقدیم به پدرم،

به مادرم

و به همسرم.

چکیده

روایی مهم‌ترین ویژگی هر سنجه و تنها جواز استفاده از نتایج یک پژوهش است. وقتی پژوهش درباره موضوعاتی همچون دینداری باشد، بررسی روایی از اهمیت بازهم بیشتری برخوردار خواهد بود. زیرا این قبیل موضوعات به دلیل پیچیدگی و پنهان‌بودگی، بیشتر در معرض آسیب‌های روشی، در مرحله جمع‌آوری و ارزیابی و تحلیل نتایج هستند. به‌رغم این، به نظر می‌رسد که غالب مطالعات سنجش دینداری در ایران، دقت لازم را درباره روایی به کار نبسته‌اند. این کم‌توجهی به سه صورت رخ داده است؛ یک، عدم بررسی روایی؛ دوم عدم بررسی درست و کامل آن؛ سوم عدم گزارش دقیق و مناسب از آن. بررسی و احراز این مدعا، مستلزم مرور دوباره پیمایش‌های سنجش دینداری در ایران، با این ملاحظه بوده است. در این پژوهش پس از بیان ویژگی‌های انواع سه‌گانه روایی یعنی روایی محتوا، روایی ملاکی و روایی سازه و مشکلات و نارسایی‌های هر یک از آنها، به استفاده از آنها در مطالعات سنجش دینداری و ملزومات و کاستی‌های این استفاده پرداخته شده است. بررسی‌های نظری و تجربی نشان داد، مناسب‌ترین نوع روایی در پیمایش دینداری، روایی محتوا است. با همین ملاحظه و ملاحظاتی درباره پیمایش، پرسشنامه و تعریف و مدل دینداری، مهم‌ترین پیمایش‌های سنجش دینداری در ایران مورد نقد و بررسی قرار گرفتند. ابتدا به تعریف و مدل دینداری در این پژوهش‌ها پرداخته شد؛ سپس روایی‌های بررسی شده در هر پژوهش مورد بررسی و نقد قرار گرفت و در نهایت روایی محتوای سنجه هر پژوهش که عمده‌تاً پرسشنامه بوده‌اند، به تفصیل بررسی گردید. این تحقیق، وجود نقصان‌های جدی در بررسی و گزارش روایی را در غالب این پژوهش‌ها نشان داد. از آنجا که این پژوهش‌ها از مهم‌ترین مطالعات انجام شده در زمینه سنجش دینداری در ایران هستند و کارهای دیگر نیز نوعاً به اقتباس و با ارجاع به آنها انجام شده‌اند، می‌توان حدس زد که ضعف روایی در پیمایش‌های دینداری در ایران، یک عارضه عمومی است؛ لذا بایستی با نتایج آنها با احتیاط بیشتری برخورد شود.

واژگان کلیدی: روایی، روایی محتوا، سنجش دینداری، مدل دینداری، پیمایش، سنجه

فهرست مطالب

۱. کلیات تحقیق.....	۱
۱.۱. مقدمه.....	۱
۱.۲. طرح مسأله.....	۳
۱.۳. اهداف پژوهش.....	۸
۱.۴. ضرورت پژوهش.....	۸
۱.۵. پیشینه پژوهش.....	۸
۱.۵.۱. شناسایی، معرفی و دسته‌بندی تحقیقات دینداری.....	۹
۱.۵.۲. بررسی و مقایسه تحقیقات دینداری.....	۱۲
۱.۵.۳. فراتحلیل تحقیقات دینداری.....	۱۴
۱.۵.۴. جمع‌بندی از تحقیقات پیشین.....	۱۷
۲. چارچوب مفهومی.....	۲۰
۲.۱. روایی.....	۲۰
۲.۱.۱. روایی محتوا.....	۲۲
۲.۱.۲. روایی ملاکی.....	۲۵
۲.۱.۳. روایی سازه.....	۲۶
۲.۲. مشکلات و نارسایی‌ها در انواع روایی.....	۲۹
۲.۲.۱. درباره روایی محتوا.....	۲۹
۲.۲.۲. درباره روایی ملاکی.....	۳۲
۲.۲.۳. درباره روایی سازه.....	۳۲
۲.۳. روایی در پژوهش‌های سنجش میزان دینداری.....	۳۳

۳۴ ۲.۳.۲. روایی محتوا در سنجش دینداری
۳۴ ۲.۳.۳. روایی ملاکی در سنجش دینداری
۳۶ ۲.۳.۴. روایی سازه در سنجش دینداری
۳۷ ۲.۳.۵. بررسی روایی از مسیر تحلیل عاملی در سنجش دینداری
۳۷ ۲.۳.۶. نتیجه‌گیری
۳۹ ۲.۴. تعریف و مدل دینداری
۳۹ ۲.۴.۱. تعریف دینداری
۴۱ ۲.۴.۲. مدل دینداری
۴۳ ۲.۵. پیمایش و پرسشنامه
۴۶ ۳. روش
۴۷ ۳.۱. انتخاب پژوهش‌ها
۴۹ ۳.۱.۱. گرایش‌های فرهنگی و نگرش‌های اجتماعی در ایران
۴۹ ۳.۱.۲. بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در ایران
۵۰ ۳.۱.۳. ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان: موج اول
۵۰ ۳.۱.۴. ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان: موج دوم
۵۰ ۳.۱.۵. گرایش‌های فرهنگی و نگرش‌های اجتماعی ایرانیان
۵۱ ۳.۱.۶. آماده‌سازی مقیاس دینداری و ارزیابی سطوح دینداری اقشار مختلف جامعه ایران
۵۱ ۳.۱.۷. پیمایش ملی سنجش دینداری در ایران
۵۲ ۳.۱.۸. نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن بر نظریه سکولارشدن
۵۲ ۳.۱.۹. دینداری ایرانیان
۵۲ ۳.۱.۱۰. دین و بزهکاری جوانان
۵۳ ۳.۲. روش و مراحل بررسی
۵۸ ۴. بررسی روایی محتوا در ده پیمایش

۵۸	۴.۱. بررسی تعریف دینداری.....
۶۷	۴.۲. بررسی مدل دینداری.....
۷۸	۴.۳. بررسی روایی.....
۸۷	۴.۴. بررسی روایی محتوا.....
۸۸	۴.۴.۱. بررسی شمول سنجه.....
۹۳	۴.۴.۲. بررسی تناسب سنجه.....
۹۶	۴.۴.۳. بررسی گویه‌ها.....
۱۰۷	۵. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
۱۰۸	۵.۱. تحلیل نتایج.....
۱۱۲	۵.۲. دستاوردهای نظری.....
۱۱۵	۶. فهرست منابع.....
۱۱۷	۷. واژه‌نامه.....

فهرست جداول

- جدول ۱ - گویه‌هایی که مفاهیمی غیر از دینداری را سنجیده‌اند..... ۴
- جدول ۲ - گویه‌هایی که ابعاد دیگر دینداری را سنجیده‌اند..... ۶
- جدول ۳ - پیمایش‌های منتخب ۴۸
- جدول ۴ - وضع پژوهش‌های منتخب از نظر تعریف دینداری و به‌کارگیری آن در ساخت مدل ۶۷
- جدول ۵ - وضع پژوهش‌های منتخب از نظر مدل و بُعدشناسی..... ۷۸
- جدول ۶ - وضع پژوهش‌های منتخب از نظر بررسی و گزارش روایی ۸۷
- جدول ۷ - وضع پژوهش‌های منتخب از نظر شمول سنجه..... ۹۲
- جدول ۸ - وضع پژوهش‌های منتخب از نظر تناسب سنجه..... ۹۶
- جدول ۹ - گویه‌هایی که به خطا، معلومات دینی را سنجیده‌اند..... ۹۸
- جدول ۱۰ - گویه‌های ناهم‌تراز..... ۹۹
- جدول ۱۱ - گویه‌هایی که به‌جای میزان دینداری، راهبرد و واکنش دینی فرد را سنجیده‌اند..... ۱۰۱
- جدول ۱۲ - گویه‌هایی که به خطا، قرائت دینی را سنجیده‌اند..... ۱۰۲
- جدول ۱۳ - گویه‌هایی که به خطا، تلقی از دین را سنجیده‌اند..... ۱۰۲
- جدول ۱۴ - گویه‌هایی که ابعاد دیگر دینداری را سنجیده‌اند..... ۱۰۳
- جدول ۱۵ - گویه‌های مبهم..... ۱۰۴
- جدول ۱۶ - گویه‌هایی که خودپنداره دینی را سنجیده‌اند..... ۱۰۵

فصل اول

کلیات تحقیق

۱.۱. مقدمه

مطالعات درباره دینداری مردم و سنجش میزان آن از پژوهش‌های نوپا در عرصه جامعه‌شناسی دین است. در حالی که جامعه‌شناسی دین پیشینه‌ای به قدمت تاریخ جامعه‌شناسی دارد، تاریخچه این نوع از بررسی به شش دهه نمی‌رسد. در کشور ما نیز کمتر از چهل سال از اولین مطالعات در این زمینه می‌گذرد. البته مطالعات جدی سنجش میزان دینداری در ایران، عمری کمتر از دو دهه دارد. این بررسی‌ها همگی در حوزه جامعه‌شناسی و با مبانی جامعه‌شناختی صورت نگرفته‌اند. بسیاری از پژوهش‌های مرتبط با دینداری در حوزه‌های دیگر علوم انسانی به ویژه روان‌شناسی تحقق یافته است. این رویکرد و توجه متأخر جامعه‌شناسان و روانشناسان به پدیده دینداری معلول دلایل مختلفی است. اما مهم‌ترین دلیل آن توجه دوباره‌ای است که به نقش دین در جامعه به عنوان یک متغیر اثر گذار، معطوف گردیده است. این علت برای جوامعی نظیر ما که دین در سطوح مختلف آن از نقش و نفوذ مؤثری برخوردار است، موضوعیت بیشتری می‌یابد (شجاعی‌زند ۱۳۸۴: ۱). به همین سبب شاهدیم که در همین مدت اندک از آغاز مطالعات دینداری در ایران، پژوهش‌های بسیاری در این باره سامان یافته است.^۱ این پژوهش‌ها با اهداف گوناگون و حول مسائل متفاوتی شکل گرفته‌اند. اما به طور کلی می‌توان آنها را ذیل دو دسته جای داد: شناسایی نوع دینداری و سنجش میزان دینداری. (شجاعی‌زند ۱۳: ۲)

^۱ برای آشنایی با مواردی از آنها، نگاه کنید به: (کاظمی و فرجی ۱۳۸۸).

مطالعات دسته اول یا به منظور شناسایی و معرفی انواع دینداری انجام می‌گیرد و یا به منظور تعیین نرخ هر کدام از انواع دینداری در بین یک جمعیت نمونه. مطالعات دسته دوم نیز یا به طور مستقل به سنجش میزان دینداری می‌پردازند یا به بررسی همبستگی و اثرات متقابل دینداری با پدیده‌های دیگر که لاجرم به سنجش میزان دینداری نیز نیاز دارند.

بنابر آنچه آمد، مطالعاتی که قصد شناسایی نوع دینداری در فرد را دارند، با روش‌های کیفی تناسب دارند و آنهایی که قصد اندازه‌گیری میزان دینداری را دارند با روش‌های کمی. در پژوهش‌های مرتبط با سنجش میزان دینداری، هدف مطالعه، به دست دادن برآوردی است از میزان دینداری در طیف گسترده‌ای از مردم. روشن است که روش‌های کیفی به دلیل پوشش کم جمعیت مورد مطالعه و عدم به دست دادن داده‌های کمی، چندان مورد استفاده پژوهش‌گران این عرصه قرار نگرفته است. به همین دلیل، روش کمی و به دلایلی دیگر، از بین روش‌های کمی، پیمایش از طریق پرسشنامه، رایج‌ترین روش انجام مطالعات دینداری است. روش پیمایش، فارغ از مشکلات، نواقص و کاستی‌هایش، هنگامی که بنا است نگرش و رفتارهای طیف گسترده‌ای از مردم را در زمانی کوتاه به صورت داده‌های عددی به دست آوریم، مناسب‌ترین و کاراترین روش است.

سنجش میزان دینداری، به دلایل روشنی بایستی با دقتی ویژه به انجام برسد. دقت در انجام مراحل پژوهش، یک ضرورت عام در هر مطالعه است. اما دلایل دیگری وجود دارد که ایجاب می‌کند تا در مطالعات دینداری بدان بیشتر توجه شود. اولاً با موضوعی انتزاعی، پیچیده و پنهان روبرو هستیم. سنجش دینداری، الزامات مفهوم‌شناختی و روشی خاص خود را دارد که آن را از سنجش مفاهیم ساده و عینی متمایز می‌سازد. ثانیاً مجرای شناسایی نگرش، گرایش و رفتار فرد، خود اوست و احتمال دریافت پاسخ‌های نادرست و نامطمئن افزایش می‌یابد. این احتمال با توجه به برخی ملاحظات اجتماعی و سیاسی که معمولاً درباره چنین موضوعاتی وجود دارد، افزایش هم می‌یابد. پس لازم است با افزایش دقت و اتخاذ سازوکارهای لازم در مراحل مختلف پژوهش، احتمال آن را به حداقل رساند.

سومین دلیل، مربوط به تعمیم و استفاده از نتایج این پژوهش‌ها است. از آنجا که این قبیل پیمایش‌ها در مقیاس‌های جمعیتی بزرگ و حتی در سطح ملی صورت می‌گیرند و غالباً از نتایج تعمیم‌یافته آنها در پژوهش‌های دیگر و در تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری‌های کلان استفاده می‌گردد؛ این موضوع، مسئولیت پژوهشگر را برای بالابردن دقت در فرایند پژوهش و اطمینان از نتایج آن افزون می‌سازد. بنابراین پژوهشگر این عرصه بایستی در مقدمات، پیش‌فرض‌ها، مفهوم‌شناسی، روش‌ها و باید‌ها و نباید‌های فنی یک پژوهش، نهایت دقت و توجه را به کار بندد.

۱.۲. طرح مسأله

عدم توجه به ظرافت‌های انجام یک پژوهش، باعث تولید داده و اخذ نتایج نادرست و در نتیجه تعمیم و تحلیل‌های نابجا از این نتایج و داده‌ها می‌گردد. اگر موضوع پژوهش، موضوعی پیچیده مانند میزان دینداری باشد و روش انجام آن نیز پیمایشی گسترده با استفاده از ابزار پرسشنامه، ظرافت‌های انجام آن بیشتر خواهد بود؛ چرا که پژوهشگران در معرض خطاهای بیشتری قرار دارند. آنچه در عمل نیز دامن‌گیر این تحقیقات بوده است، مؤید همین مسئله است. بایستی اذعان کرد که بسیاری از مطالعات سنجش میزان دینداری در ایران با ایرادات و اشکالاتی از همین دست مواجهند که اعتبار آنها را به مخاطره می‌اندازد. این ایرادات به طور کلی در سه عنوان قابل دسته‌بندی هستند:

ایرادات مفهومی: گام نخست در هر پژوهش، تعریف مفاهیم است. عدم دقت کافی در مرحله تعریف مفاهیم، به عدم تمایز مفاهیم قریب‌المعنا و تداخل مفاهیم منجر می‌شود. در واقع زمانی که پژوهشگر دینداری، این مفهوم را به درستی تعریف نکرده باشد، روشن نیست که چه مفهومی را می‌خواهد بسنجد. اهمیت این مسئله از آن رو است که ممکن است در اثر کم‌دقتی، مفاهیم دیگری بجای مفهوم مورد نظر، یعنی دینداری بنشینند. خطا در مرحله تعریف مفاهیم، نهایتاً به پرسشنامه و گویه‌های آن نیز تسری پیدا خواهد کرد و باعث می‌شود تا پژوهشگر به خطا مفهومی غیر از دینداری

را بسنجد. پرسشنامه مورد استفاده در این وضعیت، حتی اگر دقیق و مناسب هم طراحی شده باشد، از مقولات و مفاهیم دیگری پرسش می‌کند که به خطا، نشانه یا شاخصی برای دینداری محسوب شده‌اند. برای اثبات وجود این ایراد، چند گویه را از برخی تحقیقات مطرح در مطالعات دینداری، شاهد می‌آوریم. مدعای ما این است که این گویه‌ها مفاهیمی را مورد پرسش قرار داده‌اند که ارتباطی با دینداری و ابعاد آن ندارد:

جدول ۱ - گویه‌هایی که مفاهیمی غیر از دینداری را سنجیده‌اند

گویه	پژوهش	شماره	مقصود پژوهشگر	سنجیده شده
رهبران سیاسی باید کاردان باشند؛ مذهبی بودن یا نبودنشان چندان مهم نیست.	سراج‌زاده ۷۵	۱۶	پیامد دینداری	قلمرو دین
پیشرفت علم مانع شناخت خداست.	خدایاری‌فرد ۸۵	۲	شناخت دینی	تلقی از دین
نگهداشتن پول پیداشده برای خود، کاری درست است.	طالبان ۷۹	۱۴	پیامد دینداری	معلومات دینی

نقصان مدل: هیچ مطالعه‌ای در حوزه دینداری نمی‌تواند صورت گیرد، مگر پیش از آن و به روشنی، ابعاد و اجزا و شاخص‌های معرف آن در قالب مدلی جامع عرضه شده باشد. با این حال، کمتر مطالعه‌ای را می‌توان یافت که مبتنی بر چنین مدلی باشد. در مواردی نیز که سنجش دینداری بر پایه یک مدل صورت گرفته است، مدل به کار رفته کاملاً اقتباسی بوده است و یا با اندک تصرفاتی، در حد اصلاح و تغییر گویه‌ها و حداکثر حذف برخی از ابعاد ارائه شده است (شجاعی‌زند ۱۳۸۴).

در اثبات این مساله می‌توان به پژوهش‌هایی اشاره کرد که از مدل‌های مأخوذ از مطالعات دینداری غربی، مسیحی استفاده کرده‌اند. از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به تحقیقی با عنوان **نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن بر نظریه سکولاریسم** (سراج‌زاده ۱۳۷۷) اشاره نمود که با استفاده از مدل گلاک و استارک (۱۹۶۵) صورت گرفته است. یا از پژوهشی با عنوان **بررسی تجربی دینداری نوجوانان کشور** (طالبان ۱۳۷۹) نام برد.

همچنین می‌توان به پژوهش‌هایی اشاره کرد که نه تنها مدلی برای سنجش دینداری ارائه نکرده‌اند، بلکه گویه‌های مورد استفاده آنها، از هیچ مبنایی برخوردار نیست و یا صراحتاً بدان اشاره نکرده‌اند. از آن جمله است تحقیقی با عنوان *بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در ایران* (محسنی ۱۳۷۵) و همچنین *پیمایش ملی تحولات فرهنگی ایرانیان: گرایش‌های فرهنگی و نگرش‌های اجتماعی ایرانیان* (گودرزی ۱۳۸۳).

سنجه نامناسب: خطای استفاده از سنجه‌های نامناسب، سومین آسیب این مطالعات است. سنجه نامناسب به وجود چند خطوره در این مطالعات اشاره دارد که همگی به نوعی با مسئله سنجش مرتبطند. اول نقصان در «کفایت سنجه» است؛ بدین معنی که ممکن است سنجه مورد استفاده، اساساً قادر به سنجش برخی از ابعاد یا معرف‌های دینداری نباشد. عدم کفایت سنجه بدان روست که اساساً تناسبی میان آن بُعد یا معرف با سنجه مورد استفاده که غالباً پرسشنامه است، وجود ندارد. با این حال برخی از این مطالعات نسبت به سنجش آن ابعاد یا معرف‌ها با همین ابزار اقدام نموده‌اند؛ مثل سنجش اخلاقیات یا تجربه دینی با ابزار پرسشنامه که در بسیاری از این پژوهش‌ها دیده می‌شود. به عنوان مثال می‌توان به سنجش تجربه دینی و اخلاق در پژوهش‌های طالبان (۱۳۸۸) و خدایاری فرد (۱۳۸۸) اشاره نمود. دومین نقصان مربوط به «کفایت سنجش» است و مربوط به آن است که آیا تمامی ابعاد و مولفه‌های آنها که اجزای تشکیل‌دهنده دینداری هستند، مورد سنجش قرار گرفته است یا خیر؟ این نقصان در بسیاری از تحقیقاتی که مدعی سنجش دینداری در تمامیت آن بوده‌اند، وجود دارد. برای نمونه می‌توان به پژوهش سراجزاده (۱۳۷۵) که فاقد سنجش ابعاد شرعیات و ایمانیات است، اشاره نمود. سومین خطوره، مربوط به «صحت سنجه» است بدین معنی که برخی از گویه‌های به‌کار رفته در این قبیل مطالعات، آن چیزی را که خود ادعا می‌کنند، نسنجیده‌اند. به عنوان نمونه و شاهد وجود این مسئله در مطالعات دینداری، به چند گویه در زیر اشاره می‌نماییم. در حالی که این

گویه‌ها مدعی پرسش از یکی از ابعاد یا معرف‌های دینداری هستند، به نظر می‌رسد از بعد یا معرف دیگری، سؤال کرده‌اند، یا اینکه مبهم هستند و مفهوم مشخصی را نسجیده‌اند:

جدول ۲ - گویه‌هایی که ابعاد دیگر دینداری را نسجیده‌اند

گویه	پژوهش	شماره	مقصود پژوهشگر	نسجیده شده
در خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها به حلال و حرام بودن آنها توجه می‌کنم	خدایاری فرد ۸۸	۳۵	باور دینی	شریعت
اگر عذر شرعی نداشته باشم در ماه رمضان روزه می‌گیرم	خدایاری فرد ۸۸	۶۵	باور دینی	عبادات
زیارت خانه خدا یکی از آرزوهای من است.	طالبان ۸۸	۳۳	علقه دینی	عبادات

مسئله این تحقیق را از مدخلی دیگر نیز می‌توان بیان نمود. در مقدمه، از لزوم و ضرورت دقت و توجه مضاعف به ظرافت‌های پژوهشی در انجام پیمایش‌های دینداری گفتیم. اما از مهم‌ترین ظرافت‌ها و اصول لازم‌الرعايه در ساخت سنجه، توجه به روایی^۲ آن است.^۳ نتایج یک پژوهش وقتی معتبر و قابل استفاده خواهد بود که مطمئن باشیم سنجه، همان مفهومی را اندازه می‌گیرد که ادعا می‌کند. به عبارت دیگر روایی داشتن یک سنجه، تنها جواز استفاده از نتایج آن پژوهش است. با این حال، بسیاری از تحقیقات سنجه‌سازان دینداری، روایی سنجه خود را بررسی و گزارش نکرده‌اند، یا اینکه بررسی و گزارش آنها از روای آن، ناقص و نامطمئن است. اندک مطالعاتی هم که به روایی پرداخته‌اند، این کار را به نحو مناسبی سامان نداده‌اند و مطالب بسیاری را مغفول گذاشته‌اند. همان‌طور که خواهیم دید ایرادات و اشکالات سه‌گانه پیمایش‌های دینداری، یعنی «ایرادات مفهومی»، «نقصان مدل» و «سنجه نامناسب»، همگی ناشی از عدم توجه کافی به بررسی «روایی محتوا»، به عنوان تنها روایی قابل بررسی از بین انواع روایی در این مطالعات است. بنابراین مسأله اصلی، عدم بررسی روایی محتوا، یا عدم بررسی صحیح و کامل روایی محتوا در پیمایش‌های سنجه‌سازان دینداری در ایران است. پس مدعای ما که در صدد بررسی و اثبات آن هستیم، این است که:

^۲ Validity

^۳ اوپنهایم مدعی است روایی مشکل‌ترین مسئله تحقیقات اجتماعی است که هنوز راه حلی برای آن پیدا نشده است (اوپنهایم ۱۳۷۵: ۹۵).

غالب پیمایش‌های سنجش میزان دینداری در ایران، روایی محتوای سنجه خود را به طور صحیح

و کامل بررسی ننموده‌اند و لذا با نتایج آنها باید با احتیاط بیشتری برخورد شود.

برای بررسی و احراز این مدعا، بازبینی پیمایش‌های سنجش دینداری در ایران، ضروری به نظر می‌رسد. لازم است در این نگاه دوباره، روایی محتوای سنجه پژوهش‌ها جهت کشف ایرادات و اشکالات آنها بررسی گردد. بدیهی است که نمی‌توان در این پژوهش که یک پایان‌نامه دانشجویی است، همه پیمایش‌های انجام شده در رابطه با دینداری در ایران را مورد بررسی قرار داد. بنابراین توجه خود را به مهم‌ترین پیمایش‌های انجام شده در کشور، که نحوه انتخاب آنها را به تفصیل در فصل سوم توضیح خواهیم داد، معطوف می‌کنیم. سؤال اصلی پژوهش که در برابر هر یک از این تحقیقات قرار داده خواهد شد، با توجه به مدعای فوق، چنین است:

آیا در پژوهش مورد نظر، روایی محتوای سنجه به طور صحیح و کامل بررسی شده است؟

این سؤال، خود شش سؤال دیگر را در پی خواهد داشت که به عنوان سؤالات فرعی پژوهش در برابر هر یک از پیمایش‌ها قرار خواهیم داد:

۱. آیا این پژوهش تعریف روشن و دقیقی از دینداری ارائه کرده است؟
۲. آیا پژوهش، مبتنی بر مدل مشخصی است؟ مدل دینداری مورد استفاده در این پژوهش چیست؟ مبنای ساخت آن چیست و از کجا اخذ شده است؟
۳. آیا روایی سنجه در این پژوهش، مورد بررسی قرار گرفته است؟ از کدام انواع روایی استفاده شده است؟
۴. آیا سنجه پژوهش از همه ابعاد مفهوم مورد نظر پرسش کرده است یا خیر؟
۵. آیا ابعاد دینداری به درستی سنجیده شده است؟ آیا سنجه به کاررفته با بُعد مورد نظر تناسب دارد؟ آیا در سنجه به کاررفته از همه مؤلفه‌های آن بُعد پرسش شده است؟
۶. آیا گویه‌های به کاررفته در پرسشنامه، همان چیزی را می‌سنجند که برای آن ساخته شده‌اند؟

۱.۳. اهداف پژوهش

۱. کسب درک بهتر و جامع‌تر از مسئله‌ی روایی در پیمایش‌های سنجش دینداری، با تأمل در جدی‌ترین پیمایش‌های سنجش دینداری در ایران.
۲. برجسته‌سازی مسئله‌ی روایی در پیمایش‌های دینداری.
۳. بالابردن سطح احتیاط در استفاده و اتکای تام به نتایج این تحقیقات در داوری و برنامه‌ریزی‌های کلان اجتماعی.

۱.۴. ضرورت پژوهش

همان‌طور که در طرح مسأله بیان کردیم، اگر روایی مطالعات سنجش میزان دینداری، به درستی بررسی نگردد، نمی‌توان از نتایج این مطالعات مطمئن بود و از آن‌ها استفاده نمود. این تحقیق مدعی است که این کار، یعنی بررسی روایی، به درستی صورت نگرفته است. بنابراین لازم است صحت و سقم این مدعا مورد بررسی قرار گیرد. چرا که در صورت اثبات، لاقلاً بخشی از نتایج حاصل از این پژوهش‌ها، دستخوش تردید قرار می‌گیرد. در حال حاضر نیز با نظر به تحقیقات انجام‌شده، جای خالی پژوهشی درباره اعتبار و روایی این تحقیقات دیده می‌شود. بنابراین انجام این پژوهش، ضروری به نظر می‌رسد. همچنین در صورت بیان مبانی درست و دقیق بررسی روایی در این مطالعات می‌توان امیدوار بود که تحقیقات آتی نیز از مخاطرات پیش‌گفته مصون بمانند. بنابراین از این جنبه نیز انجام این پژوهش مفید و لازم است.

۱.۵. پیشینه پژوهش

پژوهش حاضر مطالعه‌ای است درباره تحقیقات انجام شده برای سنجش دینداری در ایران. بنابراین برای بررسی پیشینه آن بایستی به سراغ مطالعاتی رفت که به نوعی درباره این تحقیقات انجام شده‌اند.